

Het mooie is hier die systematiek. Van elk apart huis worden er zeven punten behandeld: 1 naam en ligging, 2 geschiedenis, 3 geestelijk leven, 4 gebouwen en kunst, 5 invloed op andere instellingen, 6 rectoren en 7 bronnen en literatuur. Het belangrijke punt 3 heeft nog weer onderverdelingen naar schrijf-, druk- en onderwijsactiviteiten. Ten slotte is er een aparte bijlage met opsomming van alle bewaarde handschriften die een historicus van nu met de Nederlandse fraterhuizen in verband kan brengen (op grond van een diversiteit van criteria, uiteraard). In deze bijlage worden de huizen in alfabetische volgorde opgevoerd, en niet, zoals in het *corpus* van het boek, chronologisch naar stichtingsdatum. Wat hier in 26 bladzijden wordt geboden (en verantwoord) is nogal indrukwekkend. Ongetwijfeld liggen er juist hier mogelijkheden voor kritische aanmerkingen en aanvullingen door kenners van het specifieke bronnenbestand van één van de huizen, maar daardoor kan geen afbreuk worden gedaan aan de interessante uitwerking die het boek in zijn geheel genomen heeft: in al zijn feitelijkheid maakt het enkele essentiële karaktertrekken van de Moderne Devotie duidelijker dan de oudere, meer 'betogende' literatuur vaak doet. Pas aantallen, plaatsen en namen tonen aan hoe precair het bestaan van deze stichtingen was, hoe klein en dus zwak het zo veel benadrukte lekenelement, hoe groot het contrast tussen de invloed die de beweging had en de feitelijke omvang. Want het gaat om kleine aantallen bewoners, telkens weer, en wat blijven die gemeenschapjes afhankelijk: van kerkelijke goedkeuring en wereldlijke giften. En hoe sterk blijkt de werking van het intermenselijk mechanisme dat tot een vaste hiërarchie in de taakverdeling leidt: handarbeid voor de leken, hoofdarbeid (waaronder afschrijven) voor priesters en clerici/studenten. Hoe duidelijk wordt ten slotte ook dat de broeders zich toch per slot minder van de orden onderscheidten dan van de begarden en tertiariissen, zoeperingen waarmee historici hen in verband plegen te brengen. Zo wordt als het ware 'zichtbaar' dat de overgang van de huizen tot een orde niet alleen een kwestie van kerkelijke dwang is geweest, maar ook van innerlijke noodzakelijkheid. De specifieke eisen die de broeders zich stelden, met name de overdracht van persoonlijk bezit en het zich onderwerpen aan een dagordening maakten ook zonder professie de geesten wel rijp voor een officieel regulier bestaan — al hadden die kleine groepjes huisgenoten van het eerste uur daar anders over gedacht.

Dit boek loopt vooruit op de verschijning van het derde deel van het Duitstalige *Monasticon fratrum vitae communis*, dat Nederland zal bestrijken (de delen over Duitsland en België zijn al verschenen). Genoemd *Monasticon* stelt zich een in principe volledige documentatie ten doel en moet dus te zijner tijd dienen als hét werkinstrument, maar intussen zal men zich met deze kleinere, Nederlandstalige versie uitstekend kunnen redden.

Bunna Ebels-Hoving

J.-M. Cauchies, *Louis XI et Charles le Hardi. De Péronne à Nancy (1468-1477). Le conflit* (Bibliothèque du moyen âge VIII; Brussel: De Boeck université, 1996, 184 blz., Bfl150,-, ISBN 2 8041 2128 3).

De titel van deze mooie studie geeft wellicht enigszins verborgen voor de algemene historicus meteen de kern weer van Jean-Marie Cauchies' nauwkeurige en precieze uiteenzetting van de verhouding tussen koning Lodewijk XI van Frankrijk en de grote Karel, zoon van Filips de Goede van Bourgondië en Isabella van Portugal. Charles *le Hardi*, niet Charles *le Téméraire*: Karel de Stoute, net als zijn overgrootvader, de grondlegger van de Bourgondische staat; niet Karel de Overmoedige, de Roekeloze, die door zijn vermetelheid wel spoedig ten onder zou zijn gegaan ook als hij niet in 1477 bij de belegering van Nancy was gesneuveld.

De vraag die de auteur meteen in zijn voorwoord opwerpt is te scherp, fraai en bondig geformuleerd om hier niet integraal op te nemen: 'Charles, jusqu'à sa mort, demeura-t-il pour Louis la menace permanente, l'adversaire à annihiler coûte que coûte, même lorsque l'on guerroye en Armagnac, que l'on soumet le Roussillon ou que l'on crée les postes royales? Louis fut-il pour Charles, dans toutes ses entreprises, de la Bretagne au Rhin et de l'Angleterre à la Suisse, l'éternel fauteur de troubles, semeur d'embûches, poseur de collets'? Het antwoord van Cauchies is natuurlijk dat het conflict tussen beide vorsten lang niet zo belangrijk en bepalend voor de geschiedenis van Frankrijk en Bourgondië moet worden geacht als de historiografie dat doorgaans heeft gedaan.

Bovendien denkt hij dat de dramatische en kleurrijke personages van Lodewijk en Karel en hun institutionele, militaire en diplomatieke plannen te vaak beschreven zijn zonder inachtneming van 'structures permanentes économiques et financières'. Men schrijft mislukkingen en het welslagen van plannen nogal eens te gemakkelijk toe aan de sterkte of zwakte van de karakters van de hoofdrolspelers. In zijn discussies richt Cauchies zich overigens niet op die algemene structuren maar bespreekt hij vrij traditioneel zijn gegevens, alhoewel soms met verrassende inzichten.

Na een heldere maar korte inleiding over Europa (bedoeld wordt Italië, de Iberische landen, Groot-Brittannië, het Duitse Rijk, Frankrijk en de Bourgondische gebieden) ten tijde van Karel en Lodewijk volgen zeven hoofdstukken die de verhoudingen en treffens van beide vorsten bespreken. 'Péronne (1468): le renard et le loup', 'Saint-Quentin (1470-1471): la duplicité de Saint-Pol', 'Picardie et Normandie (1472): La mort d'un autre Charles', 'Trèves (1473): l'irritation de Frédéric', 'Neuss (1474/75): l'art de piétiner', 'Picquigny (1475): la révérence d'Edouard', en 'Nancy (1477): la fortune de René'. Het laatste uitvoerige hoofdstuk bespreekt onder de titel 'Louis et Charles' twee vragen: Lodewijk als "universelle araigne" ou gloire nationale' en Karel als 'hardi ou téméraire'. Dit hoofdstuk is bijzonder nuttig omdat het ons de belangrijkste visies op beide heersers klaar voor ogen stelt. De revue passeren eigentijdse schrijvers zoals Basin, Chastelain, La Marche, Molinet en Wielant, auteurs uit de zestiende, zeventiende, achttiende en negentiende eeuw zoals Heuterus, Plancher en Barante, en moderne historici zoals Bartier, Calmette, Duclos, Kendall, Paravicini, Richard en Vaughan.

Cauchies wijst erop hoe belangrijk algemene lijnen en structuren zijn voor het beeld dat wij hebben van het Bourgondisch-Franse verleden van de late vijftiende eeuw. Overigens geeft hij zich, naar mijn mening, te weinig rekenschap van de partijdigheid van de historiografie en van de verschillende stijlen van de auteurs die hij bespreekt. Zoals de titel van zijn werk al aangeeft verliest hij nooit de persoonlijkheid van zijn helden uit het oog. Terecht sluit hij — misschien wat al te retorisch — zijn boek als volgt af: 'Dans sa grande cuve, l'Histoire pétrit des chairs, des coeurs, des âmes, des personnalités qui, jamais, ne se confondent et qui donnent aux événements leur ton'.

Arjo Vanderjagt

J. G. Smit, ed., *Bronnen voor de economische geschiedenis van het Beneden-Maasgebied, II, Rekeningen van de Hollandse tollén, 1422-1534* (Rijks geschiedkundige publicatiën. Grote serie CCXXXVI; Den Haag: Instituut voor Nederlandse geschiedenis, 1997, lxxvii + 439 blz., f95,-, ISBN 90 5216 086 4).

Helemaal aan het begin van zijn carrière begon J. F. Niermeyer (1907-1965) materiaal te verzamelen voor een groots opgezette tweedelige editie van bronnen voor de economische geschiedenis van het Beneden-Maasgebied in de Middeleeuwen, bestemd voor publicatie in